

Josefin Velanders. *Hur blir djur mat? En kritisk studie av den etiska djurproduktionen i svenska ekologiska organisationer.* Karlstad University, 2023. Doktorsavhandling.

Josefin Velanders forsvarte sin doktorgradsavhandling i sosiologi 3. februar 2023 ved Karlstads Universitet, og jeg ble bedt om å være opponent i hennes disputas. Velanders tematikk var av stor faglig interesse for en etnolog og kulturhistoriker med landskap, husdyr og kjøtt som forskningsfelt. I Norge spiser vi i dag nesten tre ganger så mye kjøtt som vi gjorde i 1959 (Helsedirektoratet 2021). Situasjonen i Norge er langt fra unik, veksten i kjøttkonsum har eskalert globalt sett. FNs mat og landbruksorganisasjon FAO har estimert at hele 80 milliarder dyr ble slaktet i 2019 (FAO 2021). Fra 1979 til 2019 firedoblet dette tallet seg (World Bank 2021). Kjøtt har flyttet seg fra tallerkenens periferi til å bli en sentral del av måltidene våre – en prosess geografen Tony Weiss kaller ”meatification” (Weiss 2013). Utviklingen har vært enorm, noe som har store konsekvenser for globale klimagassutslipp, for miljø, for vår helse og for dyrevelferd (Hansen & Syse 2021:1-12).

Den enorme veksten i kjøttproduksjon og konsum er resultat av ”the industrial grain-oilseed-livestock complex” (Weiss 2013). Det at vårt konsum av kjøtt i Norden har konsekvenser for både miljø, klima og rettferdig fordeling av ressurser mellom det globale nord og sør, er etter hvert blir allmennkunnskap. Josefin Velanders fokus på etikken rundt alternative former for kjøttkonsum i Sverige er derfor høyst relevant. Avhandlingens fulle tittel er *Hur blir djur mat? En kritisk studie av den etiska djurproduktionen i svenska ekologiska organisationer*. Målet med undersøkelsen hennes er å forstå prosessene rundt konsum av det vi på norsk kaller husdyr, eller ”livsmedelsdjur” på svensk. Velanders spør dessuten hvorvidt maktordningen mellom mennesker og dyr opprettholdes eller utfordres i svenske økologiske organisasjoner. Hun bidrar dermed til en dypere forståelse av hvordan økologiske organisasjoner befester dyrs kategorisering som mat, når konsum av kjøtt og fisk ellers utfordres innen debatter om bærekraft og etikk. Er det slik at økologiske organisasjoner legitimerer, normaliserer og reproduserer den etablerte maktordningen innen mennesker og dyr, og på den måten kanskje styrker fremfor å gi et alternativ til det konvensjonelle husdyrbruket, spør Velanders. I det spørsmålet stilles, er allerede svaret gitt. Innen fagområder som animal studies og økokritikk er et samfunnskritisk perspektiv, dekonstruksjon av etablerte sannheter, og en tydelig posisjonering ofte normen.

For å få svar på sitt forskningsspørsmål har Velanders gjort intervjuer og studert dokumenter og mediemateriale fra økologiske dyreorganisasjoner. Hun har så analysert sitt materiale med utgangspunkt i Kellers’ kunnskapssosiologiske diskursanalyse, og satt dette i dialog med Foucault’s maktperspektiver og hans forståelse av diskurser som makt og kunnskap i praksis (Keller 2001). Hun presenterer Foucault grundig og forklarer med Taylor som veiviser firedelingen av Foucaults maktperspektiver; pastoral makt, suveren makt, disiplinær makt og biomakt (Taylor 2013). Pastoral makt er en omsorgsfull maktform, slik som en foreldre-barn-relasjon eller som omsorgen gjeteren har for sin saueflokk (Foucault 1982). Betydningen av suveren makt er implisitt i

termen, og kan sammenliknes med de gamle eneveldige monarkier. Disiplinær makt handler om å kontrollere og disiplinere kropp, mens biomakt preger det vestliges samfunns disiplinering av hele populasjoner, som for eksempel gjennom fødselskontroll og død (Cole 2011).

Biomakt og pastoral makt er spesielt vesentlig for Velanders, men hun modifierer og tilpasser begrepene for at de skal passe bedre på relasjonene mellom menneske og dyr. Særlig viktig er retten til å drepe noe som legges til det pastorale og biomakt-apparatet. Foucault pastorale maktbegrep er som regel knyttet til mennesker og ikke dyr, og når denne maktformen benyttes for å forstå maktrelasjonene mellom disse, er den like absolutt i sin form som suveren makt og disiplinær makt. Den pastorale maktformen er kanskje også en forutsetning for å utøve biomakt.

Som et apropos til Velanders diskusjon, kan man kanskje spørre om disse maktformene er implisitte i relasjonen mellom mennesker og dyr. Dersom ikke mennesket på et eller annet sted i sin historie hadde utøvd både pastoral makt og biomakt så hadde vel ikke domestisering av dyr funnet sted? De lange historiske aksene i relasjonen mellom mennesker og dyr skaper noen forutsetninger. Uten å ville projisere et evolusjonært argument for å opprettholde konsum av kjøtt, er det likevel noen prosesser som har funnet sted innen utviklingen av husdyrene som ikke Velanders kommenterer, forutsetter eller viser at er relevante. Maktutøvelsen er ikke bare knyttet til det post-industrielle husdyrholdet, men har vært en del av relasjonen mellom mennesker og dyr gjennom historien.

Velanders utgangspunkt er sosialkonstruksjonistisk, og hun gjør en kunnskaps-sosioologisk diskursanalyse som viser hvordan diskurser konstruerer og legitimerer meningsstrukturer. Dette er både en teoretisk forutsetning for studien og en del av dens metodologi. Studiens empiriske utgangspunkt er tolv intervjuer fra fire interesseorganisasjoner og økonomiske organisasjoner innen økologiske matproduksjon i Sverige. Ved siden av intervjuene, ble interne dokumenter og eksternt kommunikasjons analysert, som materiale fra hjemmesider, sosiale medier og publikasjoner av ulike slag.

I hvert av analysekapitlene tar hun for seg et av de dyrene vi spiser; griser, kyr, kyllinger og høner, og fisk. Hun diskuterer livet og døden til dette dyret opp mot ulike ideer knyttet til dyreetikk, og hvordan disse ideene brukes av de ulike organisasjonene. Slik destabiliserer hun de retoriske grepene som gjøres innen det økologiske dyreholdet for å distingvere livene til økologisk produserte dyr opp mot livene til de samme dyrene innen konvensjonelt husdyrbruk. De økologiske organisasjonene bruker nemlig denne distinksjonen for å projisere øko-kjøtt som mer etisk forsvarlig å spise.

Et godt eksempel på hva de økologiske organisasjonene snakker om, og unnlater å snakke om, finner vi hos grisen. Selv om økologiske griser lever et bedre liv og får adgang til frisk luft utendørs, er selve slakteprosessen eller avlivningen for de fleste økologiske grisene vanskeligere å legitimere ovenfor konsumentene. Dette er fordi de økologiske grisene slaktes i det samme systemet som konvensjonelle griser. Grisene gasses i hjel og opplever frykt og panikk rett før sin død. Selv om økogrisenes liv kanskje er bedre, inngår deres død i det konvensjonelle apparatet, og denne delen av den økologiske griseproduksjonen snakkes det ikke om.

Et annet eksempel jeg vil trekke frem er kapittelet om kua. Her viser Velander hvordan kyr og andre drøvtyggere (som er de dyrene som har de høyeste klimagassutslippene), blir fremmet som miljøvennlige fordi de omdanner beitemark til kjøtt, melk og gjødsel og er dermed vesentlige i det økologiske landbrukets sirkulære landbruksform. Kua blir også fremmet som kulturlandskap-skjøtteri, i det den opprettholder tradisjonelle pastorale landskap og høyt biologisk mangfold gjennom sitt beite. Slik legitimeres kuas eksistens. Det at kyr har høye utslipp av metan og andre klimagasser og derfor er et klimaproblem, er ikke en del av diskursen.

I sin gjennomgang, viser Velander hvordan de økologiske merkeordningene legitimerer og normaliserer og ikke minst, reproducerer den etablerte maktordningen mellom mennesker og dyr gjennom Melanie Joy's begrep "Carnism" (2010) eller det Velander kaller etisk karnisme; karnisme er den usynlige ideologien som gjør det naturlig for folk å spise visse dyr. Og det karnistiske apparatet er de materielle og strukturelle forutsetningene for karnismen. Ved siden av å argumentere for at den økologiske kjøttproduksjonen tar del i og dermed er en del av det karnistiske apparatet, argumenterer Velander for at økologisk husdyrproduksjon er en form for welfare-washing – en måte å pakke inn "business as usual" i en retorikk knyttet til høy dyrevelferd (Bjørkdahl & Syse 2021).

Velander forutsetter at kjøttspising, eller "karnisme" ikke er normalt, og at det karnistiske apparatet legitimerer, normaliserer og objektiviserer det å spise dyr. Burde kanskje ordet normaliseres vært erstattet med "oppretholdes"? I Sverige, som i mange andre land, er det et kulturelt og historisk apparat som dirigerer hva vi har spist opp gjennom tidene. Religioner som kristendommen, jødedommen og islam har også nedfelt lover over hvilke dyr man kan spise og når man kunne spise dem. For eksempel kunne man bare spise fisk i fastetiden i katolsk tid, og jøder og muslimer vil ikke spise svinekjøtt. Disse kulturelle forutsetningene vil mange mene er en del av en kultur og identitet. Ifølge et raskt søk¹ spiser noe sånt som 90% av alle svensker kjøtt i større eller mindre grad. Dette en del av den objektive virkeligheten, som de fleste vil oppfatte som normalt. I et historisk perspektiv er imidlertid kjøttkonsumet unormalt høyt, og denne utviklingen ser vi en global trend (FAO 2021) Selv om vi i Norden ligger litt lavere enn i USA eller Australia, har utviklingen vært galopperende også her i nord. Industrialiseringen av kjøttproduksjonen og den globale kraftforhandelen har gjort kjøtt billig og lett tilgjengelig. Selv om jeg vil argumentere for at det å spise kjøtt fortsatt er normalt, er et vesentlig etisk spørsmål hvorvidt kjøttkonsumenter vet hva de spiser når de spiser kjøtt, og om de tenker på eller bryr seg om hvordan dyrene de spiser levde eller døde før de ble til hamburgere og chicken nuggets.

Den britiske kulturviteren John Berger er en vesentlig figur innen Animal studies. Han skriver at "The peasant becomes fond of his pig and is glad to salt away its pork".

1 Jeg har ikke funnet sikre tall på antall vegetarianere i Sverige, ulike kilder opererer med alt fra 0,5% til 10%. Vi har det samme problemet med sikker statistikk i Norge. Imidlertid ser vi en økning i interessen for å spise mer vegetarisk, fleksitarian, og pesketariansk, og et økende utvalg alternativer til ferdige kjøttprodukter i butikkene.

Berger skrev videre at det som er vanskelig for oss moderne mennesker å forstå, er at “the two statements in that sentence are connected by an and and not by a but.” (Berger 1980:5). Relasjonen mellom mennesker og dyr som Berger beskriver er sjelden i dagens samfunn, og har blitt erstattet av det såkalte ”Meat paradox” (Bastian 2011) som er knyttet til at det vi på den ene siden er glad i dyr men på den annen side spiser dem, men at man ikke – som i Berger’s sitat over – er glad i og kan spise det samme dyret. Tvert imot – i henhold til Bastians kjøttparadoks blir det ikke tatt som en selvfølge at dyr og kjøtt henger sammen. I min egen forskning har jeg funnet at dagens norske kjøttkonsumenter i høy grad er blitt fremmedgjorte for sammenhengen mellom kjøtt og dyr (Bjørkdahl & Lykke 2023). Mange mennesker er ikke bekvemme med tanken på at et dyr skal dø for at de skal spise det, de distanserer seg og fornekker det.

Velander benytter også termen ”Nykarnistisk” – som innebærer å vende seg fra masseprodusert kjøtt og konstruere en slags ”stolt karnisme” (Velanders 2023:52). Man kan kanskje argumentere for at nykarnistene prøver å vende tilbake til det førindustrielle utgangspunktet som John Berger skisserer i sitatet over, selv om man selvfølgelig kan diskutere – som Velanders gjør – hvor vellykket det er. Spørsmålet er kanskje likevel om det gode blir det bestes fiende når man konstruerer virkeligheten så svart/hvit som dette, og om dette kan ha en polariserende effekt. Kanskje man kunne oppnådd en større dyrevelferd for flere dyr dersom man spiste færre av dem, og at dem man spiste, ikke bare levde bedre liv, men også fikk en bedre død. Det finnes eksempler (men dessverre altfor få) på at man benytter mobile slakterier som slakter dyrene der de er ute og beiter, fremfor at de kjøres milevis i trange lastebiler. Kunne man hevet kravene til dyrevelferd i både liv og død for både konvensjonelt og økologisk husdyrbruk? Om dette ikke er en endelig løsning på dyrenes lidelser og vårt altfor høye kjøttkonsum, kunne det i det minste være et steg i riktig retning.

Velanders avhandling er en sviende kritikk til det økologiske husdyrbruket og er et tydelig normativt prosjekt, noe hun også eksplisitt uttrykker. En mer drøftende og spørrende form på arbeidet ville gjort arbeidet tilgjengelig for en bredere leserskare og kunne dermed også i større grad hjulpet Velanders lengre på vei til ”å forandre dyrs omstendigheter” (Velanders 2023:102). Når det er sagt, vil jeg likevel anbefale denne boken til alle som er interessert i etikken rundt den galopperende veksten i kjøttproduksjon og kjøttkonsum. Boken tar et viktig oppgjør med ideen om at vi kan kjøpe oss ut av problemet ved å handle økologisk fremfor å ta tak i de grunnleggende etiske vanskelighetene rundt det industrielle husdyrholdet. Selv om Velanders posisjonering kan være krevende for noen lesere, avdekker og viser hun frem sammenhenger som alle – både kjøttspisere og veganere – kan og bør bry seg om, og ikke minst, ta personlig og politisk stilling til.

Karen V. Lykke

Senter for utvikling og miljø
Universitetet i Oslo

Referanser

- Bastian, B. (2011) The Meat Paradox: How We Can Love Some Animals and Eat Others, *The Conversation*, March 24, 2011. <https://theconversation.com/the-meat-paradox-how-we-can-love-some-animals-and-eat-others-149>
- Berger, J. (1980) *About Looking*. London: Writers & Readers.
- Bjørkdahl, K. & K. Lykke Syse (2021) Welfare Washing: Disseminating Disinformation in Meat Marketing, *Society & Animals*, (published online ahead of print 2021). <https://doi.org/10.1163/15685306-BJA10032>
- Bjørkdahl, K. & K.V. Lykke (2023) *Live, Die, Buy, Eat: A Cultural History of Animals and Meat*. London: Routledge.
- Cole, M. (2011) From “animal machines” to “happy meat”? Foucault’s ideas of disciplinary and pastoral power applied to “animal-centred” welfare discourse, *Animals*, 1 (1):83–101. <https://doi.org/10.3390/ani1010083>
- FAO (2021) FAOSTAT. <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
- Foucault, M. (1982) The Subject and Power, 208-227 in H.L. Dreyfus, & P. Rabinow (eds.) *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hansen, A. & K. Lykke Syse (eds.) (2021) *Changing Meat Cultures: Food Practices, Global Capitalism, and the Consumption of Animals*. London: Rowman & Littlefield.
- Joy, M. (2010) *Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. San Francisco: Conari.
- Keller, R. (2011) The Sociology of knowledge approach to discourse (SKAD), *Human Studies*, 34 (43). <https://doi.org/10.1007/s10746-011-9175-z>
- Taylor, D. (2013) *Michel Foucault key concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helsedirektoratet (2021) *Utviklingen i norsk kosthold: Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Velander, J. (2023) *Hur blir djur mat? En kritisk studie av den etiske djurproduktionen I svenska ekologiska organisationer*. Doktorsavhandling, Karlstad University Studies 2023:1.
- Weis, T. (2013) The Ecological Hoofprint: Introduction to the Global Meat Industry: Expanding Production, Consumption and Trade, 1-23 in B. Winders & E. Ransom (eds.) *Global Meat: Social and Environmental Consequences of the Expanding Meat Industry*. Cambridge: The MIT Press.
- World Bank (2021) *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org/>